

К. Б. Марисюк

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету "Львівська політехніка",
професор кафедри кримінального права і процесу,
д-р юрид. наук, доц.

РОЛЬ ЖЕРТВИ У ГЕНЕЗИ ЗЛОЧИНУ

© Марисюк К. Б., 2015

Стаття присвячена аналізу ролі жертви у генезі злочину. Проаналізовано найхарактерніші підходи до цього питання. Вивчено думки провідних вітчизняних та зарубіжних науковців. Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що особа жертви та її поведінка часто значною мірою впливають на формування злочинного наміру майбутнього злочинця, а подеколи й породжують останній. Відтак, як видається, здійснюючи чіткіший та активніший вплив на осіб, які за своїми моральними, соціальними, правовими та іншими характеристиками мають реальну можливість стати жертвами злочинних посягань, можна було б досягти істотного зниження кількості останніх, або хоча б зменшити негативні наслідки таких посягань.

Ключові слова: жертва, потерпілий, тип, група, злочинець.

К. Б. Марисюк

РОЛЬ ЖЕРТВЫ В ГЕНЕЗИСЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Статья посвящена анализу типологий жертв преступлений. Проанализированы наиболее характерные подходы к этому вопросу. Изучены мнения ведущих отечественных и зарубежных ученых. Подытоживая, можно сделать вывод, что личность жертвы и ее поведение часто в значительной степени влияют на формирование преступного намерения будущего преступника, а иногда и порождают последний. Следовательно, как кажется, осуществляя более четкое и более активное влияние на лица, которые по своим моральным, социальным, правовым и другим характеристикам имеют реальную возможность стать жертвами преступных посягательств, можно было бы достичь существенного снижения количества последних, или хотя бы снизить негативные последствия таких посягательств.

Ключевые слова: жертва, потерпевший, тип, группа, преступник.

К. В. Marysyuk

ROLE OF VICTIM IN GENESIS OF CRIME

This article analyzes the typologies of crime victims. We analyzed the most typical approaches to this issue. We studied the opinions of leading Russian and foreign scientists. Summing up, we can conclude that the identity of the victim and her behavior is often a significant impact on the formation of the future intentions of the criminal underworld, and sometimes give rise to last. Consequently, it seems, carrying out a clearer and more active influence on people who in their moral, social, legal and other characteristics have a real opportunity of becoming victims of criminal attacks, it would be possible to achieve a significant reduction in the number of the latter, or at least reduce the negative consequences of such encroachments.

Key words: the victim, the victim, the type of group, the offender.

Постановка проблеми. Дослідження кримінологічних питань є надзвичайно важливим не лише у частині становлення чи реформування інститутів цієї науки, а й для реалізації мети

реформування вітчизняного правового та правозастосовного простору, наближення останнього до передових світових та європейських стандартів.

Не зважаючи на надзвичайно велику кількість досліджень у цій сфері, деякі питання і досі не досліджені повною мірою. Одним з них можна вважати всебічне вивчення жертви злочину та вплив останньої на формування злочинного наміру майбутнього злочинця. Відтак, доволі часто наявна ситуація, коли ролі жертви у формуванні генези злочину приділяється надто мало уваги. І це при тому, що фактично всі науковці наголошують на важливості ролі останньої (жертви) у формуванні мотивації майбутнього злочинця.

Позитивом можна вважати, що протягом останніх років все гучніше лунають голоси багатьох відомих дослідників, які закликають зосереджувати кримінологічні розвідки не лише на питаннях, пов'язаних з особою злочинця, а й з жертвою злочину. Так, наприклад, знаний вітчизняний кримінолог І. Даньшин прямо закликає приділяти особливу увагу вивченню питань жертви злочину та її поведінки, зазначаючи: “Вчинення значної кількості злочинів залежить не тільки від злочинця, але і від потерпілої особи внаслідок їх взаємодії. Із давніх-давен прийнято вважати, що для вчинення злочину необхідні, з одного боку, винні, а з другого – потерпілі. На певних етапах злочинного посягання вони взаємодіють, а нерідко прямо “співпрацюють”. Причому потерпілий відіграє не останню роль у процесі зародження, розвитку і вирішення криміногенної ситуації. За вибірковими даними, “механізм” конкретного злочину був пов'язаний з особою і поведінкою потерпілого у кожному другому разі побутового насильницького злочину, в кожному третьому випадку згвалтування, у двох випадках з п'яти при вчиненні автотранспортних злочинів, у восьми випадках з десяти при вчиненні кримінально караного шахрайства”[1, с. 50].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням віктимології загалом та жертв злочинів зокрема присвячували свої публікації доволі багато науковців, а саме Б. Холист, М. Куць, В. Малков, Д. Рівман, В. Туляков, І. Даньшин, О. Джуца. Розглядали вони і питання, пов'язані з роллю жертви у генезі злочину.

Не вирішені раніше проблеми. Не зважаючи на значну кількість наукових розвідок у досліджуваній сфері, у науці досі так і не вироблено єдиного підходу до розуміння ролі жертви у генезі злочину, не запропоновано уніфіковану типологію поведінки жертв злочинів, яка впливає на злочинну поведінку винного. Саме тому значна частина питань і досі залишається поза увагою науковців, або ж вивчається лише дотично.

Мета. Усвідомлюючи, що в межах однієї короткої публікації з'ясувати усі проблемні питання з теми, задекларованої у назві цієї наукової статті, фактично не можливо, зосередимо увагу на найважливіших, на нашу думку, моментах, залишивши інші для наступних наукових розвідок. Відтак, найповніше ми спробуємо розкрити типи поведінки жертв злочинів, яка впливає на формування злочинного наміру винного. Окремо зосередимо увагу на особливостях піддатливої та провокаційної поведінки жертв.

Виклад основного матеріалу. У віктимології, займаючись вивченням ролі жертви у генезі злочину, зазвичай користуються поняттям “вина жертви”. Винною жертва є тоді, коли вчиняє діяння, які призводять до віктимізації, а, відтак, невинна жертва – це така, яка не вчиняє жодних діянь, які спричиняють віктимізацію, а крім того зазнає шкоди від дій злочинця [2, с. 33].

Про вину жертви можна говорити тоді, коли у поведінці жертви злочину можна віднайти такі елементи, які сприяють появі у іншої особи бажання вчинити злочин [3, с. 746].

В аналізі проблематики ролі жертви в генезі злочину значиме місце займають два чинники, а саме: 1) піддатливість (схильність); 2) провокація.

Піддатливість (схильність) являє собою загальну схильність до перетворення на жертву злочину. Вона може бути винною або невинною, а також індивідуальною або груповою.

Прикладом групової винної піддатливості (схильності) можна вважати піддатливість до перетворення на жертв таких осіб, як алкоголіки, повії, особи зі схильністю до неконтрольованої поведінки. Знаний вітчизняний кримінолог О. Джужа, зараховуючи останніх до “жертв злочинів з високим ступенем ризику”, характеризує їх так: “Це особа, морально-соціальна деформація якої не відрізняється від правопорушників. Вона характеризується стійкою антисуспільною спрямованістю, схильністю до алкоголю, наркотиків, статевою розбещеністю тощо”[4, с. 130].

Прикладом групової невинної піддатливості (схильності) є піддатливість таких груп осіб, як касири, водії таксі, працівники міліції, охоронці. Коли йдеться про цю категорію жертв злочинів, О. Джужа іменує їх “жертвами умисних злочинів з підвищеним ступенем ризику”[4, с. 130].

Щодо перелічених вище груп, то, наприклад, Д. Рівман так описує їх особливості: “Особа, які займають певні посади або займаються певним видом діяльності, саме через специфіку своєї роботи частіше за інших виявляються потерпілими від злочинів. Так, працівники міліції, охоронці, касири, інкасатори, військовослужбовці при виконанні службових обов’язків або патрулювання, тобто особи, зобов’язані протидіяти злочинцеві, ризикують при цьому здоров’ям або й життям”[5, с. 47–48].

На думку Н. Бумаженко, групову невинну піддатливість (схильність) потрібно розділяти залежно від характерної поведінки потерпілого: вона може бути типово активною, наприклад, для мільйонера, оскільки він втручається в ситуацію, а також типово пасивною, якщо потерпілий піддається нападу, наприклад, водій таксі, касир, інкасатор [6, с. 24].

Провокація є таким видом поведінки жертви, яка виявилась для злочинця виключною і стимулюючою до поведінки саме проти цієї особи. Можна говорити про винну та невинну провокацію.

Невинна провокація наявна тоді, коли жертва не могла усвідомлювати того, що її поведінку може сприймати злочинець як провокацію.

Винна провокація має місце тоді, коли жертва щонайменше повинна припускати, що її поведінка може виявитись провокацією для злочинця [7, с. 97].

Д. Рівман вважає, що згадана група жертв злочинів не є однорідною і об’єднує цілу низку видів, серед яких: 1) агресивних потерпілих (це потерпілі, поведінка яких полягає у нападі на майбутнього злочинця або інших осіб (т.-зв. агресивні насильники) або у агресії в інших формах, наприклад, у образі, наклепі, знущанні (т.-зв. агресивні провокатори); 2) активних потерпілих (це потерпілі, поведінка яких не пов’язана з нападом або поштовхом у формі конфліктного контакту, але спричинення їм шкоди відбувається за їх активного сприяння (свідомі підбурювачі, необережні підбурювачі і т.д.); 3) ініціативних потерпілих (це потерпілі, поведінка яких має позитивний характер, але призводить до спричинення їм шкоди [5, с. 55–56].

Щодо першого з перелічених видів, Н. Бумаженко ще більше деталізує останній, зазначаючи, що з врахуванням мотиваційної та поведінкової характеристик можуть бути виокремлені такі підтипи агресивних потерпілих і загальної, і вибіркової спрямованості:

1. Корисливий агресивний тип. Віктимна поведінка спрямована на заволодіння чужим майном. Вона полягає у нападі, фізичному або психічному насильстві, інших діях, які об’єктивно провокують спричинення шкоди у відповідь.

2. Сексуальний агресивний тип. Віктимна поведінка потерпілих цього типу – це поведінка особи, яка посягає на вчинення зґвалтування чи іншого статевого злочину, якій у результаті опору спричинено шкоду.

3. Хуліган (тип з орієнтацією на немотивовану агресію). Віктимна поведінка може полягати у нападі, фізичному насильстві або у ненасильницьких, але провокуючих діях – домаганні, образі, нецензурній лайці. Це типова поведінка “невдалого хулігана”, який часто стає жертвою подібних до себе.

4. Негативний месник. Віктимна поведінка потерпілих цього типу полягає у нападі і проявляється у інших діях – образі, наклепі, погрозах та ін. у відповідь на негативну поведінку іншої особи, як випадкової, так і певної, яка перебуває з цим потерпілим у стабільних стосунках.

5. Скандаліст. Віктимна поведінка проявляється у фізичному насильстві або у інших провокуючих діях (образі, наклепі тощо) щодо сусідів, співробітників, знайомих.

б. Сімейний деспот. Віктимна поведінка проявляється у фізичному або психічному насильстві щодо членів сім'ї. Це тип мучителя, п'яниці, який користується тим, що дружина зв'язана матеріальною залежністю, дітьми[6, с. 27–28].

В. Туляков фактично поділяє жертв цієї групи на три види, а саме: 1) настановну жертву. Це агресивна жертва, “ходяча бомба”, схильна до істерик, зухвалої поведінки, яка провокує злочинця на дії у відповідь; 2) раціональну жертву. Це жертва-провокатор, що сама створює ситуацію вчинення злочину і сама ж потрапляє в цю пастку; 3) жертву з ретретистською активністю. Це пасивний провокатор, який своїм зовнішнім виглядом, способом життя, підвищеною тривожністю і доступністю підштовхує злочинців до вчинення правопорушень[8, с. 132–133].

Поза межами класифікації залишається поведінка випадкових жертв, тобто таких, що стали жертвами не у зв'язку з власною поведінкою, а винятково у зв'язку зі збігом життєвих обставин [3, с. 747].

Такої ж думки дотримується і О. Джужа, пишучи, що випадкова жертва має місце тоді, коли особа стає такою внаслідок збігу обставин. Взаємовідносини, що виникли між жертвою і злочинцем, не залежать від їх волі і бажання[4, с. 129].

Про них же пише й Д. Рівман, називаючи групу “нейтральні потерпілі”, і зазначаючи, що до цієї групи входять особи, поведінка яких є абсолютно позитивною; вона не була жодним чином негативною і не викликала злочинних діянь; у межах своїх можливостей потерпілий критично сприймав ситуацію)[5, с. 55–56].

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можемо зробити висновок, що особа жертви та її поведінка часто значною мірою впливають на формування злочинного наміру майбутнього злочинця, а подеколи й породжують злочин. Відтак, як видається, чіткіше та активніше впливаючи на осіб, які за своїми моральними, соціальними, правовими та іншими характеристиками мають реальну можливість стати жертвами злочинних посягань, можна було б досягти істотного зниження кількості останніх, або хоча б знизити негативні наслідки таких посягань.

1. *Криминологія: Загальна та Особлива частини: підручник / За заг. ред. В. Голіни. – Х.: Право, 2009. – 288 с.*
2. *Bieńkowska E. Wiktyologia Zarys wykladu. / Ewa Bieńkowska. – Warszawa: Wydawnictwo Zrzeszenia Prawników Polskich, 2000. – 136 с.*
3. *Holyst B. Rola ofiary w genezie zabójstwa / Brunon Holyst. // Państwo i Prawo. – 1964. – Z. 4. – С. 745–748.*
4. *Курс криминології: Загальна частина: Підручник: У 2 кн.: Кн. 1. / За заг. ред. О.М. Джужу. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – 352 с.*
5. *Ривман Д. Криминальная виктимология / Давид Вениаминович Ривман. – СПб.: Питер, 2002. – 304 с.*
6. *Бумаженко Н. Виктимология: учебно-методическое пособие / Н. И. Бумаженко. – Витебск: УО “ВГУ им. П. М. Машерова”, 2010. – 115 с.*
7. *Kuś M. Wiktyologia / Małgorzata Kuś. – Warszawa: Wydawnictwo C.H.Beck, 2010. – 176 с.*
8. *Ривман Д. Криминальная виктимология / Д. В. Ривман. – СПб.: Питер, 2002. – 304 с.*
9. *Туляков В. Виктимология. Социальные и криминологические проблемы / В. А. Туляков. – Одесса: Юридична література, 2000. – 336 с.*